

„Hic discursus de praeteritis,  
praesentibus et futuris”

Tanulmányok Tüskés Gábor  
70. születésnapjára

Beiträge zum 70. Geburtstag  
von Gábor Tüskés

Főszerkesztő • Haupteditorin  
Lengyel Réka

Szerkesztők • Herausgeber  
Csörsz Rumen István  
Hegedüs Béla  
Tüskés Anna

reciti  
BUDAPEST, 2025

A borítón / Auf dem Umschlag:  
Zacharias Dolendo: *Pax*, 1596–1597.  
(London, British Museum, 1873, 0809.468)

Az ünnepelt fényképét Tüskés Anna készítette (Budapest, 2025)

Könyvünk a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5  
Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)  
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.  
Köteteink a r e c i t i honlapjáról letölthetők  
Éljen jogaival!

ISBN 978-963-672-031-5

ISBN 978-963-672-032-2

Kiadja a r e c i t i,  
a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézetének  
tartalomszolgáltató portálja, <http://www.reciti.hu>  
Tördelés: Újvári Máté  
Borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.  
Felelős vezető: Marosi Attila

# DÓBÉK ÁGNES

## Klimo György pécsi püspök és a janzenizmus kapcsolatáról<sup>1</sup>

### A katolikus egyház 18. századi reformjai

Az egyházi és világi hatalmak egyaránt merítették a felvilágosodás eszméiből. A 18. században a katolikus egyház célul tűzte ki, hogy választ adjon az ideológiai kihívásokra, különösen a hitet és a vallásgyakorlatot érő kritikákra. A hit védelmét és terjesztését tudományos alapokra kívánták helyezni, miközben a vallásgyakorlatot a kor követelményeihez igazították. E törekvések középpontjában a felvilágosodás képviselőivel és más keresztény felekezetekkel folytatott párbeszéd állt. Emellett az egyháziak a kulturális élet számos területén tevékenykedtek: jelentős szerepet vállaltak a tudományos kutatásban, az oktatásban, a művészetek támogatásában, valamint a közélet alakításában.

A katolikus egyház megújulásának gondolatai már a tridenti zsinaton körvonalazódtak, és ezek szolgáltak alapul a 18. századi reformtörekvésekhez. Gyakran nehéz egyértelműen megállapítani, hogy a század reformigényei mennyiben kötődnek a felvilágosodás szellemiségéhez, és milyen mértékben tekinthetők a tridenti zsinattal elindult megújulási folyamat betetőzésének. Magyarországon a történelmi körülmények – elsősorban az oszmán hódítás – miatt ezek a reformok legalább százéves késéssel bontakoztak ki, és csúcspontjukat a 18. század közepén érték el, miközben a felvilágosodás eszméi is formálták őket.<sup>2</sup>

A katolikus felvilágosodás gondolkodói által szorgalmazott újítások középpontjában az egyháznak a modern világ kihívásaira való felkészítése és a hatékonyabb kommunikáció állt mind a hívek megszólítása, mind a világi hatóságokkal folytatott párbeszéd terén. A barokk kor külsőségei és irracionalitása jelentősen megterhelték a vallási életet, hozzájárulva az egyház hitelességének

\* A szerző irodalomtörténész, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa.

1 A tanulmány elkészítését az NKFIH PD 142174. számú projektje és az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja tette lehetővé.

2 FORGÓ András, „Katolikus felvilágosodás? A katolikus egyházi értelmiség válaszkeresése a felvilágosodás korának kihívásaira”, *Vigilia* 9 (2022): 761–767. Thomas Wallnig egy kutatása ehhez a témához kapcsolódik, a bencés apátságok fejlődését mutatja be a 17. század utolsó negyedétől a 18. század első feléig. A történész a tridenti zsinat határozataiban fedezte fel a kongregációk tudományos munkájának fejlődési lehetőségeit és az oktatásban betöltött szerepüket: Thomas WALLNIG, *Critical Monks. The German Benedictines, 1680–1740* (Leiden–Boston: Brill, 2019).

gyengüléséhez és a hívek eltávolodásához. A reformerek a hit személyesebb és mélyebb megélésére helyezték a hangsúlyt, miközben a felvilágosodás eszközeit használták céljaik eléréséhez. Ennek jegyében elkezdtek bevezetni a nemzeti nyelveket a szentmiséken, valamint elősegítették a vallásgyakorlathoz szükséges könyvek latinról való fordítását, hogy a hívek valóban megérthessék a katolikus tanításokat, és azok szerint élhessék mindennapjaikat.<sup>3</sup>

A katolikus felvilágosodás különféle irányzatokat foglal magában, amelyeket a barokk ellenzése és az egyház struktúráinak és eljárásainak átalakítására irányuló törekvés egyesített. A század legkiemelkedőbb irányzatai közé tartozott a janzenista mozgalom, amelynek hívei elítélték a pápai előjogokat, szembenálltak a Jézus Társasággal, és egy idealizált ősegyház tisztaságához és egyszerűségéhez való visszatérést szorgalmazták. Reformjaik nemcsak a klérust, hanem a katolikus népet, az egész társadalmat el akarták érni. Ugyanakkor a legfrissebb kutatások hangsúlyozzák, hogy a mozgalmat célszerű egy komplex, sokféle törekvést magában foglaló jelenségként szemlélni, mivel a különböző korszakokban és életművekben eltérő mintázatokban jelent meg.<sup>4</sup>

A 18. századi Magyarországon a janzenizmus a katolikus reformok útját keresztezte. A kutatók a magyar katolikus egyház belső életének megújítására irányuló 18. századi mozgalmat elsősorban annak legjelentősebb olasz képviselője, Ludovico Antonio Muratori (1672–1750) modenai pap tanításainak befogadásán keresztül vizsgálták.<sup>5</sup> Azonban téves lenne kizárólag Muratori munkáinak közvetlen hatásaira összpontosítani, mivel az olasz gondolkodó eszméi sok esetben Németországon vagy Ausztrián keresztül jutottak el Magyarországra. A magyar papság leggyakrabban bécsi teológusok révén ismerkedett meg a korabeli katolikus reformok képviselőivel.

A reformkatolikus irányzatok két irányból jutottak el Bécsbe. Az egyik Itálián, legfőképp Muratori törekvésein keresztül, dél felől érkezett. A reformkatolikus eszmék másik forrása Németalföld, jeles képviselője Gerhard Van Swieten (1700–1772), Mária Terézia háziorvosa, az udvari könyvtár igazgatója, a bécsi egyetem újjászervezője. A jezsuitaellenes, janzenizmushoz közeli magas rangú egyházi személyek, akik befolyással bírtak az oktatás alakulására, nagyjából egykori római diákok voltak, akik XII. Kelemen és XIV. Benedek pápasága alatt tartózkodtak Rómában. A janzenista barát tudósok a Sapienzán

3 Ulrich L. LEHNER, *The Catholic Enlightenment: The Forgotten History of a Global Movement* (New York: Oxford University Press, 2016), 2–4.

4 Tüskés Gábor, „Janzenizmus, felvilágosodás, emlékirat”, in *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*, szerk. BALÁZS Mihály és BARTÓK István, 23–39 (Szeged: SZTE Magyar Irodalom Tanszék, 2016), 23; Tüskés Gábor és Christoph SCHMITT-MAASS, „Introduction: Jansenisms and Literature in Central Europe – A Research Task”, in *Jansenisms and Literature in Central Europe / Jansenismen und Literatur in Mitteleuropa / Jansénismes et littérature en Europe centrale*, szerk. Gábor Tüskés, Christoph SCHMITT-MAASS és Michel MARTY, 9–35 (Bern, Berlin, Bruxelles: Peter Lang, 2023), 11.

5 SZELESTEI NAGY László, „Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében”, *Magyar Könyvszemle* 116, 1. sz. (2000): 27–42.

vagy a Collegium Germanicum et Hungaricumban tanítottak, illetve a római Minerva-kolostorban található Casanatense könyvtár körébe tartoztak.<sup>6</sup> Római diák volt Simon Ambros von Stock (1710–1772) kanonok is, aki a bécsi egyetemen a teológiai és filozófiai kart vezette 1759-től. Bevezette a papok képzésének reformját, ellenezte a jezsuita morálteológiát, janzenista könyveket propagált, amiket szétosztottak a fiatal teológiahallgatók és papok között.

## A janzenista mozgalom megnyilvánulásai Klimó György környezetében

A katolikus felvilágosodás helyi megnyilvánulásait és azok sajátos vonásait az irányzat helyi gondolkodóinak élete és munkássága tárja elénk. Az egyházi és világi értelmiségiek irodalmi művei, levelezése és kapcsolati hálójának révén megismerhetjük a katolikus írók és gondolkodók tapasztalatait, politikai, filozófiai és vallási elképzeléseit, ahogy a korszak változásait átérték.<sup>7</sup> Klimó György (1710–1777) pécsi püspök (1751–1777) esetében néhány olyan forrást mutatok be, amelyek bizonyítják a püspök reformkatolikus körökhöz, azon belül a janzenizmushoz való közelségét.

Klimó a janzenista eszmékkel való kapcsolata könyvgyűjteményének elemzése során került elő a szakirodalomban. Tóth László hangsúlyozta, hogy a jezsuita munkák mellett a püspök a felvilágosult szerzők műveinek beszerzésére is gondot fordított.<sup>8</sup> A könyvtár francia nyelvű janzenista könyveire Zolnai Béla hívta fel a figyelmet,<sup>9</sup> a teljes állományt a janzenista munkák szempontjából Berecz Ágnes vizsgálta.<sup>10</sup> A külföldi szakirodalomban Emile Appolis 18. századi janzenizmust tárgyaló művében találunk említést Klimó püspök könyvgyűjtésének méltatásáról.<sup>11</sup> Legutóbb Maximilian Benz tekintette át a pécsi janzenista gyűjteményt azzal a céllal, hogy a gyűjtői szándékot azonosítsa.<sup>12</sup>

6 Harm KLUETING, „The Catholic Enlightenment in Austria or the Habsburg lands”, in *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*, szerk. Ulrich LEHNER és Michael PRINTY, 127–164 (Leiden: Brill, 2010), 137–138.

7 Jeffrey D. BURSON és Ulrich L. LEHNER, szerk., *Enlightenment and Catholicism in Europe: A Transnational History* (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 2014). A kötet szerkesztői a felvilágosodást országokon és nemzeteken átívelő, világi és egyházi motivációk által egyaránt befolyásolt folyamatként mutatják be. A tanulmányok szerzői a különböző országok kevésbé ismert személyiségeinek életén és munkásságán keresztül szemléltetik a szellemi áramlat összetettségét.

8 TÓTH László, „XVIII. századi olasz és magyar theológusok harca a felvilágosodás ellen”, *Katolikus Szemle* (1932): 180–195.

9 ZOLNAI Béla, *A janzenizmus kutatása Középeurópában* (Kolozsvár: Minerva Nyomda, 1944), 1:94–98.

10 BEREZC Ágnes, *Janzenista olvasmányok Magyarországon*, PhD disszertáció (Szeged: 2005), 130–147.

11 Emile APPOLIS, *Entre jansénistes et „zelanti”: Le Tiers parti catholique au XVIIIe siècle* (Paris: A. et J. Picard et Cie, 1960), 505–509, 507.

12 Maximilian BENZ, „Augustins Rettung. Die Lehre von der doppelten Gnadenökonomie in

A püspök a janzenista mozgalom eszméivel való kapcsolatára levelezése, az általa támogatott kiadványok tematikája, valamint a neki ajánlott kötetek paratextusai további példákat szolgáltatnak. Klimó a kor aktuális szellemi irányzatai iránt való érdeklődése megjelenik könyvrendeléseiben. A pécsi püspöki könyvtár janzenista irányultságú elemzését kiegészítik azok a levelek, amelyekben a püspök janzenista kötetek beszerzését kéri. Horváth Margit elsőként adott közre forrásokat a könyvtár történetéről: a könyvbeszerzéseket dokumentáló levelek soraiban janzenista szerzők művei is felbukkanak.<sup>13</sup> A janzenista könyvek megvásárlása a püspök itáliai összeköttetésein keresztül történt. Például 1767-ben António Pereira de Figueiredo (1725–1797) portugál pap egy munkájának beszerzését kérte római ágensétől, Paolo Bernardo Giordanitól: „Hallottam, hogy Rómában [...] lefordítanak latinra vagy olaszra egy könyvet, amelynek szerzője Pereira, az oratoriánusok portugál papja. Egy bencés jegyzeteivel van ellátva, és az Udvar megbízásából Lisszabonban nyomtatják. A latinra vagy olaszra fordítás oka az, hogy a Szentszék pontos tájékoztatást kapjon róla [...]. Ha ez a könyv valaha is a kezébe kerül, biztos lehet benne, hogy szívesen veszem, ha elküldi nekem.”<sup>14</sup> Pereira a janzenizmus, a Muratori által képviselt katolikus felvilágosodás és a regalizmus portugál fúzióját testesítette meg. A királyi cenzori hivatal tanácsadójaként arra használta pozícióját, hogy janzenista szerzőket védelmezzen és támadja a jezsuitákat.<sup>15</sup> Klimó a *Tentativa Theologica* (Lisboa, 1766) című művének beszerzését kérte Giordanitól, ez a munka a regalista irányzat klasszikus művévé vált. A portugál király és a pápai állam közötti egyházi vitákkal foglalkozott; kritikus volt a pápai hatalommal szemben az egyházi javadalmak kiosztásának kérdésében. Giordani értesítette Klimót, hogy Pereira művét nem fordították még le sem latinra, sem olaszra, sem franciára.<sup>16</sup> A későbbi levelek említik a könyv elküldését, Giordani részletekben továbbította Pereira munkájának olaszra fordított változatát, ahogy azok kijöttek a nyomdából.<sup>17</sup>

---

Pécs” In *Jansenisms and Literature in Central Europe...*, 599–610.

- 13 HORVÁTH Margit, „Klimó püspök könyvtáralapítása”, *Közlemények a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából* 12 (1932): 1–23.
- 14 Klimó Giordaninak, Pécs, 1767. április 1. Pécsi Egyházmegyei Levéltár (A továbbiakban: PEL) I. 1. c. 82. 157–158. Az latin és olasz nyelvű idézeteket itt és a továbbiakban saját fordításban közlöm.
- 15 Bradley T. BLANKEMEYER, ford., „A Jansenist in Portugal: Pereira’s Biblical Commentary”, in *Jansenism: An International Anthology*, szerk. Richard T. YODER és Shaun BLANCHARD, 299–305 (Washington: Catholic University of America Press, 2024).
- 16 Giordani Klimónak, Róma, 1767. április 22. Közli: HORVÁTH, „Klimó püspök könyvtáralapítása...”, 13.
- 17 Giordani Klimónak, Róma, 1769. május 27. és május 31. Közli: HORVÁTH, „Klimó püspök könyvtáralapítása...”, 14. A mű fennmaradt a Klimó Könyvtárban: António de Figueiredo PEREIRA, *Della podesta de vescovi circa le dispense ne’ pubblici impedimenti di matrimonio: Dissertazione teologica-canonico-critica* (Venezia: appresso Vincenzo Radici, 1771). Jelzete: C.V.18.

Klimo a könyvkiadás támogatásával is kivette a részét a 18. századi katolikus egyház reformjainak terjesztésében: ő szorgalmazta Muratori *Della regolata divozione dei cristiani* című művének latinra fordítását, amelyet Bernardo Andrea Lama készített el, és Bécsben jelent meg. Kézirata a pécsi Klimó Könyvtárban található.<sup>18</sup> Az egyik graduális könyvként terjesztett példányból derül ki, hogy Klimónak a fordításban és a kiadásban is szerepe volt.<sup>19</sup> Klimó a papok prédikációra készülésének segítésére adatta ki Francesco Sacchininek a tridenti zsinat szellemében 1602-ben megjelent könyvét, amely az olvasásról, jegyzetelésről és a hangos olvasás szükségességéről szólt.<sup>20</sup> Francesco Gervasio 1718-ban olaszul kiadott művében a szentmisével kapcsolatos 138 rossz szokást sorol fel és a szentmise helyes bemutatáshoz ad útmutatót. A püspök latinra fordíttatta ezt a művet, a fordító valószínűleg Koller József pécsi történész volt.<sup>21</sup>

Klimó neve szerepelt Paul Gabriel Antoine *Theologia moralis* című munkája 1767-es római kiadásának előszavában. Az előszó szerzője Stjepan Šuljaga (nevének olasz változata: Stefano Sciugliaga), Dubrovnikban született, Itáliában élő, a velencei Baglioni nyomdához kötődő horvát személy.<sup>22</sup> Šuljaga egy pástorlevelet kapott ajándékba Klimótól, amelyben a püspök papjait az erkölcssteológia, különösen Antoine *Theologia morale universa* című művének tanulmányozására buzdította, kiemelve Philippe Carboneaux új, jegyzetekkel és mellékletekkel ellátott kiadását.<sup>23</sup> Paul Gabriel Antoine (1678–1743) francia jezsuita teológus művei a janzenista körökben is kedvező fogadtatásra találtak.<sup>24</sup> Klimó által ajánlott munkája az erkölcssteológia megszokott témái (lelki-

18 Ludovico Antonio MURATORI, *Moderata sive recte*. Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár és Egyetemtörténeti Gyűjtemény, Ms. 261.

19 SZELESTEI NAGY László, „Klimó György püspök szerepe Ludovico Antonio Muratori műveinek magyarországi terjesztésében”, in *Klimó György püspök és kora: Egyház, művelődés, kultúra a 18. században*, szerk. POHÁNKA Éva és SZILÁGYI Mariann, 70–85 (Pécs: PTE Egy. Könyvtára, 2011).

20 Francesco SACCHINI, *De ratione libros cum profectu legendi libellus, accessit ejusdem De vitanda moribus noxia lectione oratio* (Quinque-Ecclesiis: Typ. Engel, 1776).

21 Francesco GERVASIO, *Instructio de sacris ritibus et coeremoniis [...] nunc primum Latine reddita* (Quinque-Ecclesiis: Typ. Engel, 1775).

22 Stjepan Šuljaga (1719–1790) horvát kereskedőcsaládból származott, és miután politikai okokból elvesztette örökségét, diplomata lett a császár szolgálatában, majd 1773 szeptemberétől az osztrák könyvcenzúra titkára Milánóban. Itáliában dolgozott, és soha nem tért vissza szülőföldjére. Elsősorban publicistaként vált ismertté, a Baglioni nyomda kiadványaiban jelentek meg írásai. Lásd: Relja SEFEROVIĆ, „Moralnoteološka promišljanja klerika u baroknom Dubrovniku”, *Croatica Christiana periodica* (2013): 85–117, 112–115.

23 Šuljaga Klimónak, Velence, 1763. június 18. PEL I. 1. a. 1. 1763.

24 Paul Gabriel Antoine (1678–1743) a *Theologia moralis universa* című művével vált híressé, amely 1726-ban jelent meg először Nancy városában. Az írás rendkívüli népszerűsége tett szert: több mint hatvan kiadást élt meg különböző országokban. XIV. Benedek pápa a művet a római De Propaganda Fide kollégium diákjai számára kötelező olvasmánnyá tette, ezzel tovább növelte jelentőségét. A pápa azt szerette volna, ha a fiatalok, akik missziós munkára készülnek, tanulmányozzák a kötetet. A 1747-es római kiadás, amelyet Carboneaux készített, számos kiegészítést tartalmazott. Lásd: SEFEROVIĆ, „Moralnoteološka...”, 113.

ismeret, törvény, szentségek, egyházi tulajdon, a papság helyzete) mellett a pápák azon írásait is tartalmazza – a 17. század közepétől XIV. Benedek koráig –, amelyek elítélik az egyház különböző szabálytalanságait és eltéréseit. Šuljaga hálás volt, hogy Klimó terjesztette egyházmegyéjében Antoine művét, és a könyv újranyomását szerette volna Klimónak ajánlani, a püspököket a teológus tanításainak támogatójaként elismerni.<sup>25</sup> Klimó az ajánlást nem hagyta jóvá, azonban az 1767-ben, Baglioni római műhelyében megjelent kötet bevezető esszéjében helyet kapott méltatása. A szövegben Šuljaga úgy hivatkozott Klimóra, mint az első lelkipásztorra, aki a kötet Carboneaux-féle kiegészítését népszerűsítette. A mű tanításának Šuljaga általi összefoglalása megfeleltethető a katolikus reformoknak, amelyeknek alkalmazását a szerző a magyar püspökök példájával szemlélteti: „Ezért különösen fontos, hogy a püspökök lelkipásztori gondoskodása kiemelt figyelmet fordítson a szemináriumokra és az ifjúság nevelésével megbízott személyek kiválasztására. Emellett alapvető jelentőséggel bír a tanulmányi terv átgondolt kidolgozása, a szentté avatandó személyek vizsgálata, valamint a gyóntatásra való jogosultság megadása. Ezt csak azok számára kell engedélyezni, akik szívből fakadó tiszta erkölcsöt képviselnek, és életükkel a keresztény erényeket hitelesen tükrözik, nem csupán külsőségekben, hanem magatartásukban is. Ily módon előmozdítják a lelkek üdvösségét és jó polgárokat készítenek fel nemzeteik számára. Magyarországra ragyogó fénye, a tudásban és jámborságban kiváló érsek és az áldott ország többi püspöke szolgáljon példaként.”<sup>26</sup> Šuljaga kapcsolatba kerülhetett Klimóval a Baglioni nyomdán keresztül, mivel Klimó megbízottai gyakran szereztek be könyveket Velencéből. Azonban még valószínűbb, hogy Šuljaga bécsi kapcsolatok révén szerzett tudomást Klimó érdeklődéséről. Šuljaga ugyanis Simon Ambros von Stock égisze alatt, Velencében kiadta a holland janzenista, Jan Opstraet *De locis theologicis dissertationes decem* [...] című munkáját, és ahhoz bevezetőt írt.<sup>27</sup> Tehát ismerte azt a bécsi janzenista kört, amelynek tagjaival Klimó is rendszeresen tartotta a kapcsolatot.

Pietro Maria Gazzaniga, Klimó legfőbb összekötője a janzenista gondolkodókkal

A bécsi domonkosok és a katolikus felvilágosodás kapcsolata nem maradt észrevétlen a kutatók előtt, tanulmányozása a filo-janzenista reformkörök és a rend közötti rokonság feltárására irányult, és elsősorban Pietro Maria

25 Šuljaga Klimónak, Velence, 1763. június 18. PEL, I. 1. a. 1.

26 Stephano SCIUGLIAGA IN GARMOGLIESI, „Prolegomena”, in Paul Gabriel ANTOINE, *Theologia Moralis universa* [...], 9–22 (Romae: Haeredes Balleonios 1767), 12–13.

27 ZOLNAI Béla, *A janzenizmus kutatása...*, 38–39.



Gazzaniga (1722–1799) tevékenységét helyezték a középpontba.<sup>28</sup> Gazzaniga 1759-ben vette át a bécsi egyetem dogmatika tanszékét, amelyet 1780-ig vezetett. 1781-ben visszatért Itáliába – a rend lombardiai tartományához tartozott. Személye meghatározó volt és jelentős változást hozott a tudományos életben. Katedrára kerülése egybeesett a jezsuiták egyetemi monopóliumának megszűnésével, amikor világi papok, domonkosok és Ágoston-rendi szerzetesek léptek a helyükre. Gazzaniga szemben állt a jezsuitákkal, a janzenista értelmiségi körökhöz tartozott. A tomista és ágostoni tanokat képviselte az egyetemen, célja az volt, hogy Szent Tamás és Szent Ágoston tanítása minél több diákhöz elérjen. Egész életében arra törekedett, hogy megőrizze a *santa dottrina* lényegét, miközben került a janzenizmus szélsőségeit, ellenségei mégis gyakran azzal vádolták, hogy janzenista. Ezt mutatja Giuseppe Garampi itáliai főpaphoz (bécsi pápai nuncius 1776–1785) írt egyik levele, amelyben beszámol fő műve, a *Praelectiones theologicae* hatodik kötetéről és az azt ért kifogásokról: „Ez a kötet még nagyobb szükségét érzi Eminenciád védelmének, mint a többi, mivel kénytelen voltam benne foglalkozni a molinistákkal folytatott vitás kérdésekkel. Bár úgy érzem, hogy ezt a lehető legnagyobb mértéktartással tettem, ennek ellenére jogosan tartok attól, hogy iskolánk ellenségei nem mulasztják el, hogy janzenizmus kiáltásával támadjanak. Figyelembe kellene venniük, hogy ez a vád nemcsak az én személyemet érintené, hanem a cenzorok személyét is, [...] akik mind jóváhagyták tanításomat. Valójában éppen ez volt a legfőbb oka annak, hogy kötelességemnek éreztem Bolognában újra kiadni a művet, habár ez nekem nagy kellemetlenséggel és talán némi anyagi veszteséggel is járt. Ezzel kívántam elejét venni a janzenista vádaknak, amelyeket többször is rám szórtak, és amelyek nemcsak személyemnek, hanem iskolánknak is súlyos sérelmet okoznak. Mindenki könnyen beláthatja, anélkül, hogy könyveimet kinyitná, hogy hibás tanítást soha nem hagytak volna jóvá a pápai államban [...]”<sup>29</sup>

Klimo akkor ismerhette meg Gazzanigát, amikor 1747-től címzetes püspökként a magyarországi ügyek referenseként dolgozott a bécsi magyar kancellárián. A püspök élete végéig levelezésben álltak; Gazzaniga nemcsak politikai és diplomáciai híreket közvetített Pécsre, hanem könyvek vásárlását is intézte Klimó kérésére, valamint elkísérte Itáliába Koller Józsefet, Klimó fiatal pártfogoltját, aki később részben római kutatásaira alapozva megírta a pécsi egyházmegye történetét.<sup>30</sup>

28 Peter HERSCHE, *Der Spätjansenismus in Österreich* (Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1977), 109–118.

29 Gazzaniga Garampinak, Bologna, 1790. október 19. Archivio Segreto Vaticano, Fondo Garampi 280. 250r–v.

30 BODA Miklós, „A pécsi püspök kulcsembere, Koller József (1745–1832) itáliai küldetéséről”, in *Olasz–magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok a 18–19. században*, szerk. DÓBÉK Ágnes, Reciti konferenciakötetek 14, 205–214 (Budapest: Reciti, 2022).

A pécsi püspök kapcsolatban állt a bécsi egyetem egy másik tanárával, a Gazzaniga köreihez tartozó Agostino Gervasióval (1730–1806) is. Gervasio megjelent munkáit Gazzanigával küldette el Klimónak.<sup>31</sup> Levelezésük alapján gyakran találkoztak Bécsben, és amikor Gervasio elhagyta a katedrát és visszatért Itáliába, erről Klimót mint „kivételes pártfogóját” értesítette, felajánlva, hogy ha bármilyen kérése van a továbbiakban, amit ő Nápolyból tud teljesíteni – például könyvek küldése, akkor értesítse.<sup>32</sup>

A bécsi domonkos tudósok és a jezsuita oktatási intézmények közötti versengés különös jelentőséget kapott a katolikus reformok terjedése szempontjából. Ezt jól példázza egy Gazzaniga által Klimó püspöknek írt levél, amely bepillantást enged a domonkos rend tagjainak küzdelmeibe és törekvéseibe, hogy Szent Tamás tanítását szélesebb körben terjesszék. A püspök aktívan támogatta a domonkosok kezdeményezéseit, például azzal, hogy az ő előadásai látogatását javasolta a Pázmáneum óráival szemben. Gazzaniga a következő sorokban panaszkodik el nehézségeiket, miközben háláját is kifejezi Klimó fáradozásaiért: „Ami a pázmánitákat illeti, nagyon csodálkozom, hogyan mertek Méltóságodnak egy ilyen nyilvánvaló hazugságot mondani, nevezetesen, hogy ügyeik összeegyeztethetetlenek lennének iskolánk óráival. Ők a jezsuita atyák előadásaira járnak, amelyek pontosan ugyanabban az időben vannak, mint a mieink; nincs eltérés egyetlen perccel sem. Következésképpen az általuk felhozott indok teljesen elégtelen. Azonban türelemre van szükség. Ha ezt a kérdést meg lehetett volna oldani, az iskolánk végleg jól ellátottá vált volna, és Aquinói Szent Tamás tanítása széles körben elterjedt volna ebben a virágzó királyságban, ahol jelenleg csupán néhány kis zugban van jelen. [...] Mégis, társam, Gervasio atya, Stock kanonok úr, és mindenki, aki jóindulattal van az iskolánk iránt, kifejezik legnagyobb hálájukat Méltóságodnak az ügyben tett fáradozásaiért, még ha gyümölcs nélkül maradt is, és a jövőben kedvezőbb alkalmakra számítanak [...]”.<sup>33</sup>

Klimó Gazzanigával való kapcsolata döntő szerepet játszott abban, hogy a püspök csatlakozott a katolikus reformokat szorgalmazó teológusok sorához. Gazzaniga Klimóhoz címezte *Praelectiones theologicae* című munkája IV. kötetének ajánlólevelét.<sup>34</sup> A pécsi püspökhöz szóló ajánlást Gazzaniga bécsi köre is jóváhagyta: Gazzaniga tagja volt Ignaz Müller (1713–1782) Ágoston-rendi kanonok janzenista társaságának, ami a bécsi Szent Dorottya-kolostorban gyűlt

31 Gervasio Klimónak, Bécs, 1766. december 24. PEL I. 1. a. 1. 1766. Az elmúlt három évben megjelent munkáit küldi el Klimónak, ezek a *De Legibus*, *Peccatis et Peccatorum Poenis*, a *De Verbo Dei Incarnato* és a *De Sacramentis in Genere, Baptismo et Confirmatione*.

32 Gervasio Klimónak, Bécs, 1768. október 19. PEL I. 1. a. 1. 1768. Klimó válaszelevelében sajnálatát fejezi ki Gervasio távozása miatt, egyúttal örül, hogy előjárói jutalommal engedték el és ő maga is kiemeli érdemeit, teológiai munkáját és műveltségét: Klimó Gervasiónak, Pozsony, 1768. március 2. PEL I. 1. c. 83. 35–36.

33 Gazzaniga Klimónak, Bécs, 1766. október 21. PEL I. 1. a. 1. 1766. 467–468.

34 Klimó Gazzanigának, Pécs, 1766. május 25. PEL I. 1. c. 82. 161–162.

össze. Müller Mária Terézia gyóntatópapijaként tett szert nagy befolyásra. A társaság több tagja is kapcsolatban állt Klimóval: Giuseppe Bertieri (Gervasio utódja az egyetemen), Ambros Simon von Stock Ágoston-rendi kanonok, Karl Joseph Firmian és Giuseppe Garampi. A csoportnak nagy hatása volt az ausztriai katolikus felvilágosodásra, mert az egyes janzenista gondolkodókat egy közös szellemi műhellyé kovácsolta. Az 1770-es években vettek konzervatív fordulatot, amikor a janzenizmus radikális képviselői teret kaptak.<sup>35</sup> Klimót maga Ignaz Müller is ismerte, ő és Stock kanonok helyeselték, hogy Gazzaniga a pécsi püspöknek címezze a *Praelectiones theologicae* IV. kötetét.<sup>36</sup> Az ajánlólevélben Gazzaniga Klimó püspöki munkásságát méltatja, kiemeli a keresztény hit tisztasága érdekében végzett munkáját, püspöki körleveleit, a papságnak nyújtott megfelelő képzést, a külföldről hívott tanárokat, a gondosan válogatott könyvgyűjteményét, amely minden tudásra vágyó előtt nyitva áll, valamint a teológus szerzők munkájának anyagi támogatását.<sup>37</sup> Gazzaniga jellemzése Klimó munkájáról jelzi, hogy a püspök kapcsolódott a katolikus reformok megvalósítóihoz. Az ajánlólevél nyomán a pécsi püspök neve és munkássága megjelent a *Novelle Letterarie* 1768. május 20-i számában, ahol Gazzaniga 1766-os művének recenziója kapcsán kiemelték Klimó mecénatúráját és már akkor nyilvánosként említett könyvtárát.<sup>38</sup>

## Összegzés

Maximilian Benz a pécsi püspöki könyvtár janzenista könyveinek vizsgálata során arra a megállapításra jutott, hogy Klimó a janzenista szerzők műveit nem a mozgalom eszmeiségével való azonosulás okán szerezte be, sokkal inkább az volt a célja, hogy a korszak szellemi áramlatainak legfontosabb munkáit összegyűjtse. Ez az állítás igazolódik Klimó könyvrendeléseket továbbító levelei alapján is, amelyek tükrözik az általa preferált művek körét és a korszak intellektuális áramlataira való nyitottságát.

Azonban nem valószínű, hogy a püspök pusztán azért vásároltatta meg a janzenista szerzők műveit, hogy lehetővé tegye a szeminárium diákjainak, hogy az egyházellenes gondolatokkal is megismerkedjenek szellemi felkészültségük érdekében. Klimó janzenista, vagy a mozgalommal szimpatizáló személyekhez és csoportokhoz való kapcsolatát további források támasztják alá.

35 KLUETING, „The Catholic...”, 137–138.

36 „Hálásan köszönöm a Santa Dorotea-i Monsignore-nak és Stock kanonoknak a személyem iránt tanúsított jóindulatukat. Javaslatukat sokkal inkább kedvességük megnyilvánulásának, semmint érdemeim mértékének tulajdonítom.” Klimó Gazzanigának, Pécs, 1766. május 25. PEL I. 1. c. 82. 82–83.

37 Pietro Maria GAZZANIGA, *Praelectiones theologicae* (Vindobonae: Trattner, 1766), 4:6–7.

38 *Novelle letterarie* 1768. május 20., 334–336. A tudósításról lásd: HERNÁDY Ferenc, „Klimó György könyvtárának két felirata. (Adatok a pécsi műemlékkönyvtár nyilvánosítása időpontjához és szabályzata történetéhez)”, *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve* (1959): 302–315.

A vele szoros kapcsolatban lévő, és levelező – főként bécsi olasz – teológusok nem kapcsolódtak nyíltan a janzenista mozgalomhoz, de erősen rokonszenveztek vele. Klimó rajtuk keresztül ismerkedett meg a katolikus reformtörekvésekkel, és ezek közül azokat ültette át a gyakorlatba, amelyek egyházmegyéje érdekeit szolgálták. Nem kapcsolódott a reformok szélsőséges megnyilvánulásaihoz, például Gazzanigáék jezsuitaellenességéhez. A püspök pragmatikusan értelmezte a jezsuita rend feloszlását, és úgy gondolta, hogy az így felszabadult ingó és ingatlan vagyon jó célt szolgál, elősegítve a tudomány fejlődését és jobb feltételek teremtését. A rend feloszlása után belvárosi és külvárosi ingatlanok kerültek a szemináriumhoz és a káptalanhoz, amit hálásan köszönt meg az uralkodónak és a helytartótanácsnak.<sup>39</sup>

Klimó könyvtárának janzenista műveit párhuzamba állíthatjuk kortársa, Eszterházy Károly egri püspök gyűjteményével. Bár Eszterházy bibliotékája jóval nagyobb volt a pécsinél, modernség tekintetében közel álltak egymáshoz, és azonos célból jöttek létre. A pécsihez hasonlóan a janzenizmus klasszikus szerzői mellett – Jansenius, Arnauld, Dupin, Pouget, Calmet és Fleury – ott voltak az egri könyvtárban többek között az itáliai Daniele Concina, Tommaso Maria Mamachi, valamint Muratori könyvei. Gazzaniga és Bertieri egy-egy munkáját Egerben is kiadták. Mindez mutatja, hogy a hagyományos szemléletet képviselő teológusok mellett mindkét püspök figyelemre méltó helyet biztosított könyvtárában a reformista egyházpolitikát, teológiai, erkölcstani törekvéseket reprezentáló kiadványoknak. A két könyvtár közötti egyezés nem véletlen: a püspökök itáliai személyekkel való kapcsolathálója számos átfedést mutat, ami közös forrásokra és szellemi hatásokra utal.<sup>40</sup>

## György Klimó, Bishop of Pécs and the Jansenist Movement

This study explores the connections between György Klimó, Bishop of Pécs (1751–1777), and the Jansenist movement within the broader context of 18<sup>th</sup>-century Catholic Enlightenment reforms. It situates Klimó within a network of Central European and Italian reform-minded clergy and intellectuals who sought to modernize the Church in line with Enlightenment ideals while maintaining core theological traditions. The paper demonstrates his engagement with Jansenist authors and ideas, particularly via his ties to figures such as Pietro Maria Gazzaniga and other Vienna-based reform theologians.

39 GÖZSY Zoltán, *A pécsi papképzés és az egyházi felsőoktatás története a 18. században*, Pécsi Egyháztörténeti Műhely 14 (Pécs: Meta Műhely, 2023), 183.

40 BITSKEY István, „Janzenizmus és ortodoxia (Az egri püspöki könyvtár olasz anyaga a felvilágosodás korában)”. *Magyar Könyvszemle* 98 (1982): 60–67.; TÜSKÉS Gábor, *A felvilágosodás változatai 1750–1800: Kiállítás az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban 2008. október 9–31. = Diskurse der Aufklärung 1750–1800: Kabinettausstellung in der Bibliothek der Erzdiözese Eger 9.–31. Oktober 2008* (Eger: Eszterházy Károly Főiskola, 2008), 6–7.